

peknél, a buszozás a gimnáziumba, a téli csilagnézés... Annál kevésbé a sajtófotó jellegűeket („monumentális gyászszertartás, külföldi államfők borús tekintete, katonai fölvonulás, ágyútalpon a koporsó”, képaláírással mintegy: „Temettek egy világot”), a zsánerképeket („A méla bútorok, a faragott tölgyfa szekrény, a keskeny vitrinek, az üvegablakos könyvespolcok a falak mentén és a fekete zongora a szoba végében örökös félhomályban éltek”) meg a fenséges vagy idillikus tájképeket. A fenséges (hegyi, katonai, férfi) és az idillikus (alföldi, békés, női) fesztávja esztétikailag csöppet sem invenziós.

Mindent egybevéve tehát ez a regény gondolatilag megalapozatlan, a narratív szerkezete ebből következően rozoga; hemzseg az irodalmi utánérzésektől, a nyelve neutrális, stilisztikailag és retorikailag elég kezdetleges. Akad néhány felszikkázó pillanat, mégpedig épp az időkezelés csomópontjai, ahol illúziót keltve belobban vagy beúszik a múlt – ám a tartalom elaborációja ilyenkor is közhelyes. Az élettapasztalat artisztikus tálalása, az irodalmiaskodás nem is vezethet többre.

Radics Viktória

„HOGY GYÖKERET VERJEN A MAGYAR SZELLEMI TALAJBAN AZ ÁLTALÁNOS ANGLISZTIKA”

Fest Sándor: Skóciai Szent Margittól

A walesi bárdokig.

Magyar–angol történelmi és irodalmi kapcsolatok Szerkesztette Czigány Lóránt és Korompay H. János Universitas, 2000. 725 oldal, á. n.

Czigány Lóránt a THE OXFORD HISTORY OF HUNGARIAN LITERATURE 1984-ben megjelent hatalmas, Riedl Frigyesé (1906) óta az első, a teljesség igényével megírt, angol kiadó által megjelentetett magyar irodalomtörténetéhez Dante PARADICSOM-ából veszi a mottóját:

„Ó boldog Magyarország! csak ne hagyja
Magát félrevezetni már...” (XIX. 142–43)

Azt gondolom, Dante fohásza kísérte Czigány Lórántot merész vállalkozásában, mikor is egymagában úgy írta meg a magyar irodalom angol nyelvű történetét a kezdetektől az 1970-es évekig, hogy valóban sikerült neki olyan pártatlannak lennie, „amennyire emberileg lehet”, ahogy a bevezetőben fogadkozik, s úgy tud magyar irodalmi jelenségekről és művekről beszélni, hogy az angol nyelvű kultúrán felnőtt olvasói számára az angol kultúrtörténetben jelöli ki hivatkozási pontjait; angol analógiákat mutat fel, beszámolójában sorra megmutatja az irodalomtörténeti kapcsolódásokat a két kultúra között, miközben a magyar hagyományok egyediségét is érzékeltetni tudja műértelmezéseivel egy olyan nehéz helyzetben, mikor műfordítások gyéren és sokszor gyatra minőségben álltak rendelkezésére. A magyar irodalom angliai–amerikai befogadását a Czigány Lóránt tárgyalásában – nyilvánvalóan szándékosan – érvényesített kritikai szemlélet feltehetően nagyban elősegíti, ugyanis a magyar jelenségek bemutatása közben teret ad az angol–amerikai kritikai gondolkodásban a 60-as, 70-es évekre kialakult újszerű szempontoknak és témáknak. Azt gondolom, irodalomtörténete annak az úttörő tudósi pályának a késői gyümölcse, amelynek teljes fennmaradt írásos anyagát most éppen ő adta közre Korompay H. Jánossal: Fest Sándor összegyűjtött írásait. S a Dante-idézet igen jól jellemzi Fest munkásságának is alaptendenciáját, tudósi s az attól soha el nem választható erkölcsi magartásának legjellegzetesebb irányultságát. Ahogy tanítványai egytől egyig kiemelik visszaemlékezéseikben, Fest tanári és kutatói credója így foglalható össze: „Szellemi elszigetelődést, elkülönülést, egyoldalúságot a modern élet nem tűr; tanulnunk kell a külföldtől, de csak hogy még inkább azok lehessünk, akik vagyunk.” (Idézi Maller Sándor: *Irodalomtörténet*, 1984.)

A kötet méltó emléket állít – mi lehetne ugyanis méltóbb emlék, mint tanulmányainak teljes bibliográfiája és minden fellelhető cikkének közreadása egy szépen kiállított könyvben – az 1880-as években született kiemelkedő képességű tudósgeneráció egyikének. Annak a nemzedéknek a tagjairól van szó, akiknek a munkássága a két világháború között bontakozott ki, s akiket a politika a második világháborút megelőző és követő ideológiailag

könyörtelen kegyetlenséggel kirekesztő légkö-
re ellehetetlenített, idegenbe kergetett vagy
elpusztított. A totalitárius korszakokban vagy
a totalitárius veszélyt előre jelző korokban
minden élet, minden tudósi pálya valamifajta
ideológiai elkötelezettséget sugall: Fest „*liberá-
lis beállítottságú demokrata volt izzig-vérig*”, írja
róla Maller Sándor. Ő a német szellemi hatá-
sok iránt mutatott fogékonyságot az angol kul-
turális hagyományok megismertetésével óhaj-
totta ellensúlyozni. Tudós tanulmányaiban,
melyekben az angolok hazánk iránti érdeklő-
dését tárgyalja, és a magyarok angliai szellemi
kalandjairól számol be, gondosan elkerüli
azonban a Trianont követő veszteségtudatból
származó természetlen, vészjósló nacionalista
nosztalgia minden árnyalatát.

Czigány Lóránt Koltay-Kastner Jenőt, volt
professzorát választotta, hogy a kötet olvasói
számára bemutassa Fest Sándor életútját és ku-
tatói pályáját: az ő 1948-ban írt emlékbeszéde,
mely az Akadémián hangzott volna el, de az
Akadémia „államosítása” miatt nem kerül-
hetett rá sor, itt jelenik meg először nyomta-
rásban a kötet bevezetőjeként. Koltay-Kastner
nagy szimpátiával rajzolja meg Fest Sándor
családi hátterét és kutatói-tanári pályáját. Fest
egyik legrokonszenvesebb tulajdonságát a
megemlékezés szerint – de természetesen a
tanulmányok fényében is egyszersmind – a
hallatlan odaadás és a példátlan fegyelem jel-
lemzi, a tények feltétlen tisztelete és a kuta-
tó lehetőségeit korlátozó tényezők elfogadá-
sa. Körülbelül akkor, amikor a British Council
jóvótából a debreceni egyetemen 1938-ban
megalakult Angol Tanszék élére került, ön-
életrajzi vázlatában így fogalmazta meg taná-
ri és kutatói filozófiáját: a tiszta angol filológiá-
ból „*produktív munkára addig, míg az angol-
magyar szellemi kapcsolatokat ki nem merítette, a
rendelkezésre álló hiányos segédesszközökkel ösztönt
és biztatást nem meríthetett*” (XXXII). Ezzel a sze-
rény, de elkepesztően gazdag eredményt hozó
meggyőződéssel indította el Magyarországon
az anglisztikai tanulmányokat.

Fest Sándor az első világháború előtt több-
ször járt Angliában és az Egyesült Államokban,
s e kutatóútjai során kezdte gyűjteni az ada-
tokat az angol–magyar kulturális kapcsolatok
történetére vonatkozóan; pályájának csúcsa
körülbelül 1934 és 1938 közé tehető, amikor
egyszerre tanított a Fásori Evangélikus Gimná-

ziumban, a budapesti egyetemen és az Eötvös
Collegiumban. Valaha maga is az Eötvös Col-
legium diákja volt (1912-től), s az ő pályája is
emlékeztet rá, hogy a magyarországi angliszi-
ka háború előtt felnevelkedett legjelesebb mű-
velőinek munkássága milyen látványosan iga-
zolja az Eötvös Collegium pedagógiai gya-
korlatának és szellemi légkörének stimuláló
hatását: Fest Sándor 1902-től, Szenczi Miklós
1924-től, Országh László 1827-től, Maller
Sándor 1935-től és Ruttkay Kálmán 1942-től
volt az Eötvös Collegium diákja. Szellemisségü-
ket meghatározta az a nyitott és toleráns szel-
lem, melyet a Collegium jelentett az ideoló-
giailag egyre fenyegetőbb beszűkülő szelle-
mi éghajlat alatt. Gyergyai Albert szerint a
Collegiumra leginkább jellemző kritikai szel-
lem a gúny és alázat érdekes egyvelegéből táplál-
kozott, s „*legalább annyira rokon [volt] Vol-
taire-rel, mint Kempis Tamással*” (*Irodalomtörténet*,
1958), Schöpflin Gyula „*szabadelvű szigetként*”
írja le „*az egyre ellenségesebb társadalomban*”, ő
innen került fegyházba illegális kommunista
kapcsolatai miatt, de nézeteiről megelőzően
teljesen nyílt vitákat lehetett folytatni vissza-
emlékezései szerint (*Irodalomtörténet*, 1978).
Nyilván ez a szellemi szabadság, az egyéniség
és az egyéni meggyőződés tisztelete adta meg
azt a tartást a Collegium diákjainak, mely
Festnek is élete végéig sajátja maradt. Tanítvá-
nyai a férfi ideáljának megtestesülését látták
benne, a test és a lélek megvalósult harmóniá-
ját: Maller Sándor például „*a fizikai munkától
szíjjal testalkatú férfiként*” írja le, s személyiségé-
nek ez a családi neveltetése s iskolái, feltehe-
tően elsősorban az Eötvös Collegium által ki-
alakított harmóniája tette számára lehetővé,
hogy sorsának változó körülményei között, a
külső tényekhez alkalmazkodva, de autonóm
módon folytassa kutatói és oktatói pályáját
haláláig: középiskolában vagy egyetemen, az
Eötvös Collegiumban vagy – Gál István szerint
az önként vállalt száműzetésben (*Angol Filoló-
giai Tanulmányok*, 1963) – Graz melletti birto-
kán. Élete végén, mikor hírért vette, hogy Finn-
ország és Románia kapitulált, Debrecenből
Pestre sietett, diplomáciai szerepet készült vál-
lalni jó angol kapcsolatait kihasználva, hogy
előkészítse a brit–magyar közeledést, de az
óvóhelyen 1944 decemberében egy becsapó-
dó akna által okozott robbanás következtében
elpusztult.

Fest kutatásai az angol–magyar kapcsolatok történetét Szent István korától a XIX. század második feléig fogják át. Az általa feltárt tények arra utalnak, hogy Sir Philip Sidney volt az első jelentős utazó Magyarországon, az angol reneszánsznak ez az egyik legvonzóbb figurája, a zseniális katona, diplomata, a humanizmus legkiválóbb érényeinek letéteményese, aki mellesleg, csak úgy szabad idejében, ahogy akkoriban sok más művelt ember, verselgetett, s verseivel, elsősorban szonettjeivel a reneszánsz szellem egyik érzelmi és intellektuális vonatkozásban leggazdagabb dokumentumanyagát hagyta ránk. Ő írta meg az angol esztétikatörténet első komoly értekezését, a teremtő képzelet apológiáját sajátosan személyes hangú, míves, de ihletett nyelvezetűn, a DEFENCE OF POESIE-t, amelyben többek között beszámol arról is, mit tapasztalt Magyarországon, mikor kiterjedt európai utazásai során Bécsből kíséret nélkül több mint egy hónapra ájtott hozzánk is (1573). Nagy elismeréssel láthatta, hogy a virtus kinevelése terén milyen fontos szerepet játszik az ünnepi alkalmak során elhangzó dal: „Magyarországon minden lakomán és más ilyen összejövetelkor olyan szokást láttam, hogy őseik vitéségéről dalokat énekelnek, melyekről ez a katonás nemzet azt gondolja, hogy a derék vitéség legfőbb lángrobbantói.” (222.) A történelem iróniája, hogy e híres traktátust Sidney a puritánoknak a költészet erkölcsromboló hatását célba vevő pamfletháborúja közepette írta, s az angol–magyar kapcsolatok szám szerint és minőségi kiterelvényesedése éppen a puritanizmus magyarországi térhódítása idején, Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György politikájának nyomán teremtett igen szoros kapcsolatot először Erdély és Anglia között, később pedig az özvegy fejedelemszöny, Lorántffy Zsuzsanna Sárospatakról irányított kultúraszervező tevékenysége jóvoltából, majd Debrecen teológusainak angliai tanulmányútjai következtében a királyi Magyarország protestantizmusa történetében is kitüntetett szerepet játszottak az angliai egyetemekkel, elsősorban Londonnal és Oxforddal, kisebb mértékben Cambridge-dzsel való kapcsolatok. Az erdélyi ifjakról még Milton is megemlékezik az AEROPAGITICÁ-ban, mégpedig egy olyan passzusban, amelyben azt szándékoszik igazolni, hogy az angol Isten kiválasztott népe, s érvként éppen az erdélyi diákok angol egyetemeken töltött tanulmányaira hivat-

kozik: „Nem ok nélkül küldi évente el a megfontolt és bölcs beosztással élő Erdély egészen az Oroszországtól őt elválasztó hegyi tájakról és a hercynai vadonon túlról is nem hogy ifjait, de megállapodott férfiút is, hogy nyelviünket és teológiai tudományainkat tanulmányozzák.” (304.) Hunyadi János (1576–1650) meg is telepszik Londonban, s a Gresham College tanára lesz, s nemsokára egy sor protestáns erdélyi főúr Hollandiából átmege Angliába is, hogy ott „felszítva a valódi szabadság levegőjét”, ahogy Kazinczy írja később egy sárospataki teológusról. Izgalmas kérdés annak taglalása, hogyan egészítette ki a teológiai érdeklődést az 1783-ban megkötött versailles-i béke, melynek hatására Bécs politikájában a francia orientációt az angolokhoz való közeledés váltotta fel: ekkor indul meg komolyabb formában az angol irodalmi művek felfedezése és – nagyrészt franciából vagy németből való – magyarra fordítása. II. József korában az Anglia iránti érdeklődés jelentősen kiszélesedik, s immár nem teológiai, hanem filozófiai és politikai motívumok irányítják az érdeklődést. A főúri családok természetesen élen járnak, a Széchenyiek, az Esterházyak (egyikük, Pál Antal, később „angliai nagykövet, s maradt vagy harminc évig, míg kegyvesztett nem lett Metternichnél”, írja az egyik utód a HARMONIA CAELESTIS című családi krónikában; ő az, akiről Fest Sándor feltételezése szerint Thackeray a HRÚSÁG VÁSÁRA-ban a magyar nábob alakját mintázta, 314.), a Festeticsek (akik közül 1815-ben Festetics Györgyöt egy angol vendége így jellemez: „ismeretei kimeríthetetlenek, s alaposabb tájékozottsággal rendelkezik szigetünk modern politikai berendezkedését illetően, mint jómagam”, 316.), majd Széchenyi István „már tudatos határozottsággal irányítja a figyelmet Anglia gazdasági életére”. Az érdeklődés a reformkorban oly élénk volt, hogy valóságos divatot teremtett, s megszületett az angломánia gúnyirodalma is:

„Sárban és esőben rossz dolog
A szarvasfuttatás.
Az árkokat jó volna tán
Előbb behuznotok,
Mint Albiont majmolni...”

– idézi Fest Sándor az egyik korabeli versikét (391.). A kor igen népszerű angol írónője, Catherine Grace Frances Gore 1829 előtt jár Magyarországon, 1829-ben három kötetben

adja közre HUNGARIAN TALES című művét, melyben többek között kijelenti, „*Anglia közönye Magyarországgal szemben [...] hálátlanság, mert tán egyetlen egy országban sem dühöng («rages») az angломánia annyira, mint éppen Magyarországon»*” (395.). Scottot, Byront, Moore-t említi, A WAKEFIELDI LELKÉSZ-t és természetesen Shakespeare-t mint a kor művelt közönsége által forgatott szerzőket.

Fest kutatásai azonban azt igazolják, hogy Angliában időnként a közírás és a szépirodalom is beemelte Magyarországot olvasóinak látókörébe. Pl. J. A. Blackwell, aki később az angol kormány politikai ügynöke volt Magyarországon, 1837-ben a londoni *Athenaeumban* hosszabb, nagy szimpátiával áthatott cikket írt a magyarokról, s tanulmányának konklúzióját később egy drámájában is megfogalmazta:

„*Hungary [...] shall resume her rank
Among the nations, and as erst she was,
Be Europe's proudest bulwark. Then, unfurled
By patriot hands. The Magyar flag shall wave
From the Carpathian's to the Balkan's ridge,
From Adria's shores to where the Danube rolls
Into the Euxine...*” (401.)

Fest Sándor munkásságának irodalomtörténeti vonatkozása kiindulópontként szolgált későbbi elemzésekhez, s így része immár a magyar, illetve az angol irodalom történetéről való ismereteinknek. Igen izgalmas például, ahogy az angol hatások kérdését tárgyalja a Tar Lőrinc-mondában, vagy ahogy Pope hatását mutatja be a felvilágosodás magyar költőinek munkásságában, Orczy Lőrincnél, Barcsaynál, majd Bessenyei Györgynél, aki már Pope „*filozófiájának öntudatos követője*” (277.), és legfőképpen Csokonainál. Vagy úttörő érdeme az angol romantikusoknál felbukkanó magyar alakok eredetének feltárása, például Byronnál, aki kultikus figura volt egész Európában – ez jól ismert tény, de hogy ő magyar utalásokat, figurákat teremtett, azt Fest Sándor mutatta ki először (a WERNER című drámában szereplő *Gabor* eredetéről van szó), s hogy – az európai vonatkozásban teljesen elszigetelt – Shelley milyen hamar „megjelent” Magyarországon (egy 1848-ban írt ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI RÖVID ANGOL NYELVTAN című tankönyvben az irodalmi személyek között Shelley is szerepel), arra is ő talál először adalékokat. Festet az irodalmi jelenségek közül azonban

elsősorban Shakespeare izgatta (Debrecenben minden félévben tartott Shakespeare-kurzust): két tanulmánya is van a shakespeare-i motívumokról Vörösmartynál, külön tanulmány foglalkozik az 1830-as évek magyarországi Shakespeare-kultuszával, s a kötetben olvasni lehet arról is, MIT TUD A SHAKESPEARE-KORABELI ANGOL IRODALOM MAGYARORSZÁGRÓL? vagy arról, hogy milyen adalékokat talált Fest Sándor „*a Shakespeare-korabeli irodalom magyar vonatkozásaihoz*”.

Nyilván a kutatások azóta tovább folytak, de a Fest Sándor által képviselt kutatói és tanári magatartás vonzereje nem csökkent, s eredményeire fontos tanulmányok építettek azóta. Módszerét felhasználta például Gál István többek között a KEATS MAGYAR VONATKOZÁSÚ DRÁMÁJA című tanulmányában, Ruttkay Kálmán VÖRÖSMARTY SHAKESPEARE-FORDÍTÁSAI című munkájában vagy Dávidházi Péter a magyarországi Shakespeare-kultusz történetéről írott könyvében. E cikkek így kötetbe gyűjtve a teljes bibliográfiával és a hibátlan névmutatóval együtt rendkívüli értéket képviselnek minden magyar anglista számára: egyrészt a szakma hőskorát jelentik, az eredetet, melyhez visszamenni valószínűleg mindnyájunk számára félig-meddig kárpótlás a kutatásban, tanításban töltött néha nehéz, néha reménytelen órákért; másrészt a tisztességes kutatási módszerek iskolapéldáját adják; nem utolsósorban pedig a kulturális kapcsolatok szövevényes történetét mesélik el lefegyverző egyszerűséggel és – őszintén állíthatom – roppant szórakoztatóan.

Péter Ágnes

AZ AKARAT CSELE?

Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben.*

Tudósítás a gonosz banalitásáról

Fordította Mesés Péter és Pató Attila

Osiris könyvtár, Judaica. Osiris, 2000. 340 oldal, 1580 Ft

Negyven éve, 1961. április 11-én kezdődött az Eichmann-per Jeruzsálemben. A több mint egy évig elhúzódó tárgyalásokon (a bíróság 1962. május 29-én hirdette ki a jogerős halá-